

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР · Іван ДРАЧ · Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Володимир ЛИТВИН · Олексій ОНИЩЕНКО
Омелян ПРИЦАК · Френк СИСИН · Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ — головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ — заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК · Віктор БРЕХУНЕНКО · Іван БУТИЧ
Сергій БЛОКІНЬ · Василь ДАНИЛЕНКО · Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК · Олександр МАВРІН · Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ · Юрій МИЦИК · Всеволод НАУЛКО
Світлана ПАНЬКОВА · Руслан ПИРІГ · Валерій СМОЛІЙ
Ольга ТОДІЙЧУК · Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ · Ярослав ФЕДУРОК

Михайло
ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 3

Серія:
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТВОРИ
(1907 — березень 1917)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2005

ББК 63.3 (4 УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення Державного комітету
телебачення і радіомовлення України
за програмою “Українська книга”*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Редколегія тому 3:

Павло СОХАНЬ (головний редактор, доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України)
Ігор ГИРИЧ (відповідальний секретар, кандидат історичних наук)
Світлана ПАНЬКОВА (старший науковий співробітник)

Упорядник: Світлана ПАНЬКОВА

Автор передмови та коментарів: Світлана ПАНЬКОВА

Мовна редакція текстів М.Грушевського — Варвара ШУЛЬГА

Переклад з російської статей — Іван СВАРНИК

Переклад висловів іншомовного походження — Мирослав ТРОФИМУК

Пояснення слів: Варвара ШУЛЬГА

Видавництво “Світ”

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 966-603-223-6
ISBN 966-603-453-0 (т. 3)

© Інститут української археографії
та джерелознавства імені М.С.Грушевського
НАН України, 2005
© Передмова, коментарі, С.Панькова, 2005
© Видавництво «Світ», дизайн та художнє
оформлення, 2005

РОЗДІЛ I

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ СТАТТІ
З ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ
ТА ЗБІРОК (1907–1914)

Pro domo sua.
~~Щодо Міжнародного Наукового Вісника~~

162
1

Літературно-науковому Віснику що
довілося перебути на новій ґрунті зарод
че на поганку, кину циглод. Під час загаль
но кнївського процесу порушено його редакцію
і контору ^{те} забрано редакційні рукописи; не
легальна нігас не знайдена, але рукописи
всі ~~ти~~ ^{ти} померли в країні підпора миру;
поки їх вернули. Вернули рукописи - внає
заборона. ^{Заборона} на М.Вісника на весь час воєнної
стану за вредне направлення. Та на црент
воєнний стан ^{3/10} ~~заселено~~ ^{сїм} і
заборона сама собою протала. Так що хоч і
і чинило у порозуміння з видавцем Літературно
Українського Інтервієна, щоб посилити свій
журнал передмішником М.Вісника під
час заборони, але ^{некористування} ~~з~~ ^з ~~се~~
неде було. Передмішник М.Вісника де
створити свій журнал, якщо можливо і продати
на мі ж дає, де був Киев.

Автограф першої сторінки статті "Pro domo".
Оригінал зберігається в ЦДІАУЛ (ф. 401, оп. 1, спр. 39, арк. 1—6).

НАША ГАЗЕТА

Вступаючи в 1907 р., наша газета, задержуючи давню назву й сливе весь той самий круг попередніх співробітників*, являється газетою в значній мірі обновленою, як у зверхній формі, так і в складі редакції, і в внутрішнім своїм характері.

Перше за все зазначаємо, що газета наша буде безпартійною і міжпартійною*. Будучи одинокою щоденною газетою російської України, вона уважає кориснішим і для себе, і з становища інтересів українського громадянства та його політичного руху не зв'язувати себе програмою чи тактикою якоїсь одної політичної партії, а старатися освітлювати і питання дня, й загальніші, більш принципіальні питання українства з погляду різних українських поступових партій, себто таких, які стоять на ґрунті українських національних інтересів в дусі свободи, поступу й демократизму.

Ставлячи своєю ближчою задачею — служити культурним, громадським і політичним інтересам України російської, газета наша заразом буде старатися держати своїх читачів в крузі інтересів всеукраїнських, знайомлячи їх з життям, інтересами, потребами й здобутками різних частин великої української землі, та дбати про те, щоб якнайтісніше зблизити й зв'язати між собою різні часті України, й її різні суспільні верстви внутрішньою національною зв'яззю, почуттям національної єдності, спільності національних інтересів.

Вважаючи за дуже слабкий розвій української національної свідомості й самопізнання в українськiм громадянстві Росії, газета дбатиме особливо про те, щоб не тільки освітлювати перед своїми читачами біжучі питання дня та давати можливо докладну хроніку подій загального життя, але разом з тим вводити їх в пізнання українського культурного і національного розвою в теперішнім і минулім, в різних сферах громадського і духовного життя і в різних частях української території, та освітлювати з українського національного становища завдання нашого культурного й політичного розвою. Заручившись участю визначних діячів на різних полях українського культурного й громад-

ського життя, газета старатиметься досягнути сю задачу можливо успішно.

При заснуванні своїм газета мала на увазі передовсім читачів з народу і, бажаючи дати їм весь матеріал у вповні приступній формі, через се саме мусила занадто понижати загальний свій рівень та навмисно обминати теми, безпосередньо не зв'язані з інтересами читачів з народу, або трудні для популярного викладу. Тим часом виявилось, що серед читачів газети публіка з народу була в меншості, а переважна більшість читачів була з інтелігенції різних верств і відтінків, і їх, а так саме й більш розвинених селян не могла задовольняти цілком популярна газета. Тому надалі газета наша, не розриваючи зв'язі з народними кругами, служачи далі інтересам робучих мас і селянства спеціально, як нашої національної підстави, і стараючися бути приступною по можливості й найширшим кругам, не буде, одначе, навмисно понижати рівень свого викладу, а буде примірятися до потреб і вимог читача інтелігентного, маючи те пересвідчення, що й серед селянства та робучих верств наростає також читач з більшими культурними вимогами й потребами. Коли ж знайдеться ширший круг читачів, для яких буде потрібний більш популярний виклад, при газеті нашій буде заведено друге, популярне видання для селян*, по дешевій ціні, й буде виходити кілька разів на тиждень.

В сих і інших подібних планах розширення та поліпшення газети приходиться, одначе, рахуватися, крім обставин "від нас незалежних", іще з матеріальною стороною, фінансовими труднощами видання.

Будучи ділом видавців, які мали перед очима виключно ідейні інтереси, газета відразу засновувалася без всяких надій на які-небудь прибутки. Бажаючи широкого розповсюдження її в кругах народу, видавці почали від ціни можливо найнижчої, обчисленої на читача найменше заможного (4 руб.). При такій ціні газета добре поставлена, по-людськи платячи за літературну працю, могла вийти на своє, маючи розхід не менше 30 тис. примірників*. В дійсності цифра розходу випала далеко нижче і не вважаючи на економію, яку газета скоро почала заводити в різних галузях, спілка видавців доплатила за минулий рік коло 30 тис. рублів. Нова спілка видавців, яка приймає на себе ведення газети в сім році, не розпоряджає вже такими фондами, як торішня, і щоб забезпечити видання на сей рік при нижчій капіталі, зложенім на покриття дефіцитів, мусила підвищити передплату і при всіх планах уліпшень вести далі політику економії. Вона мусить старатися зробити газету можливо найліпшою при тих засобах, якими розпоряджає, і дати читачеві матеріалу якнайбільше і якнайліпшого в тім невеликім розмірі газети, дальше якого вона не може поки що поступити.

На дальший рік (1908), коли передплата не зросте значно, а спілка видавців не доповниться новими заможними читачами, газета зможе удержатися тільки новим, іще значнішим підвищенням передплати*.

Шановних читачів наших просимо пам'ятати, що зріст і поліпшення газети не буде ділом тільки нашої доброї волі, а залежатиме ще більше від співчуття й помочі самої нашої суспільності.

Розділ I. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ СТАТТІ
З ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ ТА ЗБІРОК 1907–1914 рр.

Наша газета

Вперше опублікована в газеті: Рада. — 1907. — 1 січня. — № 1. — С. 1–2. Підпис: *Мих. Грушевський*. Стаття написана 25–26 грудня 1906 р.¹, про що свідчить запис у щоденнику історика: “Передвчора і вчора писав вступну статтю” (Грушевський М. Щоденник 1904–1910 рр. // Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі — ЦДІАУК), ф. 12351, оп. 1, спр. 936, арк. 4).

Подається за першодруком.

Статтю, яка визначала програму єдиної щоденної української газети Наддніпрянщини, замовив її видавець, Є.Чикаленко. У листі від 29 листопада 1906 р. він писав М.Грушевському: “Програма чи проект газети буде надруковано по Вашій редакції, але ми з Фед[ором] Пав[ловичем] її трохи українізуємо” (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 822, арк. 94–94 зв.).

Публікація М.Грушевського викликала неоднозначну реакцію читачів, сутність якої передає у своєму листі до Є.Чикаленка відомий громадсько-політичний діяч, прихильник і перший аналітик газети Л.Жебуньов: «Так от, кажу, як перечитав я 1-е число “Ради”, то послухав, що гомонять читачі її (я завжди пильно прислухаюся до того голосу), так у мене й серце упало... Се число дуже [підкреслення в тексті листа. — С.П.] не сподобалося (а інших вразила змістом статі “Наша газета”), не подобалося як мовою, так і іншим складом матеріалу. З мови дехто сміється, а більше обурені і сумують, що нашу гарну “музикальну” мову навмисно псують, а я сумую через те, що газета пропаде, коли Ви не повернете “Раду” до торішнього ладу і мови» (Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В.І.Вернадського (далі — ІР НБУВ), ф. I, № 35445).

¹ Усі дати в щоденнику М.Грушевського 1904–1910 рр. подані за старим стилем.

Детально історію видання див.: *Животко А.* Історія української преси. — К., 1999. — С. 197–199; *Крупський І.* Газета “Рада” та її роль у розвитку національно-державницького світогляду нації (1906–1914 рр.) // Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької. — Львів, 1998. — С. 364–375; *Чикаленко Є.* Спогади (1861–1907). — К., 2003. — С. 331–334; *Його ж.* Щоденник. — К., 2003. — Т. 1 (1907–1917). — С. 299–334.

с. 3 ...весь той самий круг попередніх співробітників... — наприкінці 1906 р. в “Раді” відбулися зміни: як видавець і редактор Б.Грінченко передав редагування М.Павловському (13 вересня 1906 р.), а право на видання — Є.Чикаленку (27 листопада 1906 р.) (ЦДІАУК, ф. 295, оп. 1, спр. 51, арк. 4–6 зв.). Як свідчать щоденникові записи М.Грушевського та листи до нього Є.Чикаленка, вчений брав безпосередню участь у формуванні редакційного складу газети і в перші місяці керував “літературною справою”. Так 29 листопада 1906 р. Євген Харлампійович писав: “Почуваю, що Вам треба приїздить швидче, бо без Вас я не рушусь визначити склад постійних робітників в редакції, а вони сього вимагають зарання” (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 822, арк. 95 зв.). З 18 грудня 1906 р. по 13 січня 1907 р. М.Грушевський перебував у Києві, проводячи майже щоденні наради в “Раді”, в ході яких було визначено склад редакції: редактор — М.Павловський, секретар — С.Петлюра, відділи: “З газет і журналів” — О.Хотовицький, “По Україні” — Д.Дорошенко, “По Росії” — Л.Старицька-Черняхівська, закордонний — М.Лозинський, польський — Б.Ярошевський, завідуючий конторою — М.Синицький. Детально див.: *Чикаленко Є.* Щоденник. — К., 2003. — Т. 1 (1907–1917). — С. 6–9; Грушевський М. Щоденник 1904–1910 рр. // ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 140; спр. 936, арк. 1–6 зв. Упродовж усього періоду видання газети склад редакції неодноразово змінювався.

...газета наша буде безпартійною і міжпартійною — як зазначалося у звіті Київського тимчасового комітету в справах друку, “Рада” мала “опозиційний характер без приналежності однако к определенной оппозиционной партии” (ЦДІАУК, ф. 295, оп. 1, спр. 139, арк. 115 зв.—116).

с. 4 ...при газеті нашій буде заведено друге, популярне видання для селян... — цю ідею у 1909 р. реалізував М.Грушевський, ініціювавши видання української народної ілюстрованої газети “Село”, фактичним редактором та активним дописувачем до якої був сам. Детально див.: *Панькова С.* Михайло Грушевський і народна газета “Село” у світ-

лі мемуарних та епістолярних джерел // Український історик. — 2004—2005. — Ч. 3—4; 1. — С. 25—46.

...маючи розхід не менше 30 тис. примірників — за збереженими відомостями Київського тимчасового комітету в справах друку впродовж 1909—1913 рр. “Рада” виходила у кількості 2 650 (1909 р.), 3 300 (1910 р.), 3 800 (1911 р.), 3 500 (1912 р.), 4 000 (1913 р.) примірників (ЦДІАУК, ф. 295, оп. 1, спр. 438, арк. 2, 84—85 зв., 147 зв., 206 зв., 258 зв.). Для порівняння: у 1909 р. наклад “Киевлянина” становив 11 000 примірників, “Киевской мысли” — 25 000 примірників; у 1913 р. відповідно 10 000 примірників та 47 000 примірників. Число передплатників “Ради”, яке було вразливою проблемою всіх тогочасних українських часописів, становило близько 1 500 осіб. Ці питання були провідними у листуванні Є.Чикаленка та його кореспондентів. Зокрема, в одному з листів Л.Жебуньов писав: “[...] з якого powodu Ви і Ваші спільники сподівались, як розпочинали газету, що у Вас буде не 1 500 передплатників, а 10 або 20 000 їх? З того, що українців 25 мільйонів? Але ж хіба Ви не знали тоді, що свідомих [підкреслення в тексті листа. — С.П.] — маленька жменька, в якій числилось 100—200 чоловік, і якби Вам сказали раніш 1905 року [підкреслення в тексті листа. — С.П.], що співчуваючих українству набереться по всій Україні 1500 чоловіка, то Ви не повірили б тоді такому оптимістичному факту” (ІР НБУВ, ф. І, № 35449).

с. 5 На дальший рік (1908), коли передплата не зросте значно... газета зможе удержатися тільки новим, іще значнішим підвищенням передплати — з 1 січня 1907 р. передплата на “Раду” була встановлена в сумі 6 руб. замість 4 руб. у 1906 р. (ЦДІАУК, ф. 295, оп. 1, спр. 51, арк. 7—7 зв.). За відомостями, поданими Київським тимчасовим комітетом у справах друку у звітах про періодичні видання Києва, впродовж 1909—1913 рр. ця сума не змінювалася (Там само, спр. 139, арк. 84 зв.; 141—141 зв.; спр. 438, арк. 24 зв.; 84—85 зв.; 66; 147 зв.; 206 зв.; 258 зв.).

У вересні 1907 р. Є.Чикаленко, вірогідно за порадою М.Грушевського, вирішив підняти ціну річної передплати. Лише завдяки наполегливим переконанням Л.Жебуньова редакція відмовилася від цієї думки: “Зараз одібрав листа [...], що Ви рішили підвишити передплату на “Раду”, і ця звістка... прямо зарізала мене, бо Ви зарізали газету, цілком зарізали, бо звузите круг читачів до кілька сот їх. Таких людей, що платитимуть Вам по 10 карб., не знайдеться і 200... Де Ви живете, панове: на землі, чи на небі?” (ІР НБУВ, ф. І, № 35454). І в подальші ро-

ки Л.Жебуньов наполегливо переконував Є.Чикаленка не піднімати ціну передплати, що і було зроблено.

Маленьке бажання

Вперше опублікована в газеті: Рада. — 1907. — 6 січня. — № 5. — С. 3. Підпис: М.Грушевський.

Подається за першодруком.

Стаття присвячена проблемам українського оперного репертуару Київського міського театру на початку ХХ ст. Її сюжет навіяний новорічно-різдвяними святами, які родина Грушевських провела в Києві, відвідуючи концерти в музично-драматичній школі М.Лисенка та оперу. Як свідчать записи в щоденнику Марії Сильвестрівни, 27 грудня 1906 р. вони слухали “Черевички”, 29 грудня — “Снігурочку”, 31 грудня — “Русалку” (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 936, арк. 3–4 зв.). Вченого вражала відсутність на сцені Київської опери вистав видатного українського композитора М.Лисенка, в той час як їх постійно ставили театри Західної України, а твори його виконували численні хорові колективи Галичини. Про святкові вечори в родині М.Лисенка дружина М.Грушевського писала 1 січня 1907 р.: «Рано приходив Лисенко просити на вечер до себе на ялинку. [...] У Лисенка було дуже приємно якимось так, як межі своїми, і взагалі цілий час нашого побуту в Києві якимось “не чужо” — ніби тут і наше місце і дивно, що додому не хочеться» (Там само, арк. 5).

с. 6 ...український етнографічний колорит мали представляти “Черевички” Чайковського, історичний — його ж “Мазепа” — на початку ХХ ст. названі опери були популярними в репертуарі Київського міського театру.

“Різдвяна ніч” тому три роки, з нагоди ювілею Лисенка, йшла кілька разів на київській сцені... — йдеться про організовану українською громадськістю постановку опери М.Лисенка “Різдвяна ніч” у грудні 1903 р. з нагоди 35-річчя творчої діяльності композитора. Вистава пройшла лише п’ять разів: 21, 22, 28 грудня 1903 р., 4 січня і 19 квітня 1904 р.

...українські співаки й співачки збирають оплески по сценах різних країв — йдеться про відомих співаків П.Борковського, М.Вітошинського, М.Волошина, С.Волошка, А.Гаєка, І.Григоровича, Є.Гушалевича, Г.Ділінського, Ю.Закревського, М.Левицького, О.Мишугу, О.Носалевича, співачок Є.Барвінську, Т.Бачинську, А.Збіржовську, Г.Крушельницьку та С.Крушельницьку, Ф.Лопатинську, М.Павликів, В.Петровичеву, К.Рубчакову, М.Сіяк, І.Сологуб-Бокконі, М.Фіцнерів-

З М І С Т

		с. текстів	с. ком.
<i>С.Панькова</i>			
ПУБЛІЦИСТИКА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО			
ПОМІЖ ДВОХ РЕВОЛЮЦІЙ (1907–БЕРЕЗЕНЬ 1917)		V	
Розділ I. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ СТАТТІ З ПЕРІОДИЧНИХ			
ВИДАНЬ ТА ЗБІРОК (1907–1914)		1	
Наша газета		3	528
Маленьке бажання		6	531
[Лист проф. М.Грушевського до т-ва “Сокіл” у Львові в справі святкування ювілею Гадяцького трактату]		7	532
Вороги “руського народа”		8	533
Pro domo		9	535
Нова Дума і українці		11	537
Вражіння оптиміста		13	539
Українці в новій Думі		14	539
Шевченків день		16	541
Утраквізація чи розділ університету?		17	541
Меморіал Товариства до міністра освіти в справі утворення самостійного українського університету у Львові		20	543
На спомин Миколи Костомарова († 7 цвітня 1885 р.)		23	545
Польський законопроект автономії й українці		25	546
Крашаночка		27	547
Геть з рутенством!		29	547
Повернення Холмщини		33	548
Спустошене життя		35	549
До справоздання з другого засідання Українського наукового товариства в Києві		38	550
Злобна напасть		39	551
Праве українство		44	561
Святий вечір		46	563
Кінець “польської інтриги”		48	564
В оборону книги		52	566
Андрій Потоцький про українські відносини з р. 1659		55	569
Час не жде!		58	569
Початки Січі		62	574
Україна, Білорусь, Литва		65	575
Наша школа		69	577
Холмщина (Головні моменти в історії її приналежності)		74	579
За рідну школу		78	579
Невідклична справа		80	581
В університетській справі		83	581
Ще до реформи “Просвіти”		84	583
Українці		86	585
Україна і українство		130	592
З національної тематики. До питання про національно-територіальну автономію		144	593

Завдання дня	161	595
На новому шляху (З приводу думських виступів з українського питання)	163	596
Перед осінніми зборами академічної молодіжі	171	599
В обороні правди	175	601
Нові гасла	200	610
Раз добром налите серце	204	611
Чергове питання	206	614
Розділ II. ЗБІРКА СТАТЕЙ “ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ Й УКРАЇНСЬКУ СПРАВУ: СТАТТІ Й ЗАМІТКИ” (1907)	211	615
Розділ III. СТАТТІ З НАРОДНИХ ГАЗЕТ “СЕЛО” ТА “ЗАСІВ” (1909–1912)	231	617
ВСТУПНІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ СТАТТІ	233	
До наших читачів	233	618
В єднанні сила	235	619
Століття Фінляндії	237	619
Робітничі товариства	239	619
Про врожай	240	620
Про робочі спілки	241	620
Просвітні товариства і гуртки	243	620
Закон про свободу віри	245	620
Ще про врожай	247	620
Палення трупів	249	621
Про робітничі товариства	250	621
Про права жінок	252	621
Убожіє край!	253	621
Тіснота товариствам	254	621
На свята	255	621
Пам’ятник Шевченку	257	622
На Новий рік	258	623
Забагато свят	260	623
Хочуть скасувати козаків	261	623
Против п’янства	262	623
Як живеться газетам в Росії	264	624
Торішній урожай	265	624
Маньчжурська справа	267	624
Об’єднуються	269	624
Українське свято	271	624
Українські свята і українські будні	273	625
Нема права	274	625
Великодні з’їзди	275	626
Важна справа	277	626
З Новим роком!	278	627
До наших читачів	280	627
До наших читачів	282	628
Видавництво імені С.Ф.Грушевського	284	628
З Новим роком!	285	629
Чорна згряя	286	629
До читальників	287	629

ІСТОРИЧНІ ПОРТРЕТИ	288	
Іван Франко	288	630
Володимир Винниченко	290	630
Гетьман Петро Дорошенко	291	631
Микола Лисенко	295	631
Князь Костянтин Острозький	296	633
Гетьман Петро Сагайдачний	298	633
Вол[одимир] Антонович	301	633
Георгій Кониський	303	634
Селяни-мистці	305	634
Микола Костомаров	306	635
Марко Кропивницький	308	635
Пантелеймон Куліш	309	635
Павло Полуботок	312	637
Осип Бодяньський	316	637
Князь Роман	318	638
Іван Нечуй-Левицький	320	638
Олександр Кониський	322	639
Олександр Кістяківський	323	641
Шевченко і українська минувщина	324	641
ІСТОРИЧНІ МІСТА ТА ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНИ	328	
Пам'ятник Шевченку	328	642
Січ Запорозька	337	644
Могила Сірка	339	644
Київ	341	645
Болди	343	646
Олегова могила	344	646
Львів	345	646
Аскольдова могила	348	646
Ржищів	350	646
Чернігів	351	647
Перемишль	353	647
Церква св. Василя в Овручі	356	647
Луцьк	357	647
Мстиславова церква в Володимирі-Волинським	359	647
ІСТОРИЧНІ СЮЖЕТИ	361	
З Хмельниччини	361	648
Дума про Ганжу Андібера, гетьмана запорозького	364	648
Україна	366	648
Наші люди з карпатських сторін	372	648
Галицький сойм	374	649
У сибірських нетрях	378	649
Розділ IV. ЗБІРКА СТАТЕЙ “ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ І УКРАЇНСЬКУ ШКОЛУ” (1912)	379	649
Шкільна мова	382	651
Законопроект про учення українською мовою	383	652
Українське письменство	385	652

Не порозумнішали	388	653
Не дозволяти!	390	653
Колишня освіта і теперішня темнота	391	653
Шкільна справа в Галичині	393	653
За український університет	395	654
Промовили	397	655
За слова і букви	398	655
Великдень	401	655
Російська академія наук про українську мову	402	655
Мова українська і руська	404	656
Мова панська і мужицька	407	656
Розуміють	409	656
Інородці	411	656
Розділ V. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ СТАТТІ ПЕРІОДУ		
ЗАСЛАННЯ (1915–БЕРЕЗЕНЬ 1917)		
У річницю війни	415	657
Тлінний прах	418	658
На роздоріжжі	424	661
Зайві сумніви	428	662
З українського життя	431	664
З українського життя	435	666
З українського життя	439	667
З українського життя	443	668
Новий рік	447	668
Камінь спотикання	451	669
Камінь наріжний	456	670
Про великий і малий націоналізм	461	672
Ще про великий і малий націоналізм	466	673
Як розуміти?	472	673
Кілька слів про українство	475	675
Світлій пам'яті Івана Франка	481	679
Українство і російська преса	486	681
Проголошення польської самостійності	493	683
Розширення автономії Галичини. Смерть ціс[аря] Франца-Йосифа	495	684
Незалежна Польща й автономна Галичина	503	686
На Святвечір	512	687
Перспективи нового життя	513	689
На страшний суд	521	690
Чергова справа	522	690
КОМЕНТАРІ	528	
ПОКАЖЧИК ІМЕН	693	
ПОКАЖЧИК НАЗВ	741	
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	755	
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	767	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 3

Серія “Суспільно-політичні твори (1907—березень 1917)”

Редактор	<i>Л.Веремієнко</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>С.Довба</i>
Комп'ютерний набір і верстка	<i>А.Митник, Н.Олійник</i>
Коректори	<i>Р.Гамада, М.Ломеха, Б.Павлів, О.Тростянчин</i>

Здано на складання 04.04.2005. Підп. до друку 03.12.2005.

Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 63,85.

Умовн. фарбовідб. 64,25. Обл.-вид. арк. 56,39. Наклад 5000 прим.

Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 22. Вид. № 22. Зам. 147-5.

Державне спеціалізоване видавництво “Світ” 79008 м.Львів, вул.Галицька, 21

www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Надруковано з готових діапозитивів на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м.Львів, вул.Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —

Т. 3: Серія “Суспільно-політичні твори (1907—березень 1917)”. —
2005. — 792 с.

ISBN 966-603-223-6; 966-603-453-0 (т. 3).

Третій том серії “Суспільно-політичні твори” 50-томного зібрання праць М.Грушевського хронологічно пов’язаний з попереднім томом. У ньому вміщені статті історика, друковані в періодичних виданнях від 1907 р. до початку Української революції (березень 1917 р.). Сюди увійшли публікації з “Ради”, “Діла”, “Села”, “Засіву”, “Української життя” та ін., а також низка маловідомих публіцистичних праць, виявлених під час упорядкування тому.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 966-603-223-6

ISBN 966-603-453-0 (т. 3)